

Constantin Stere

În preajma revoluției

ROMAN

- I -

Prefață de acad. Eugen Simion

Postfață de acad. Mihai Cimpoi

Ediție îngrijită de acad. Mihai Cimpoi

Editura GUNIVAS

str. Ion Creangă 62/4, Chișinău MD-2064, Republica Moldova
Tel.: (+373 22) 92 71 78; 92 71 80. Tel./fax: (+373 22) 59 39 32
E-mail: gunivas@gmail.com

Editat cu sprijinul Ministerului Culturii.
Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale.

Autor: Constantin Stere
Editor: Nicolae Guțanu
Prefață: acad. Eugen Simion
Postfață: acad. Mihai Cimpoi
Design: Igor Condrea
Prepress: Editura GUNIVAS
Tipar: Tipografia Centrală (comanda nr. 0000)

ISBN: 978-9975-3012-6-8

ISBN: 978-9975-3012-7-5

© GUNIVAS, 2016
Toate drepturile rezervate

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Stere, Constantin

În preajma revoluției : Roman : [în vol.] / Constantin Stere ; pref. de Eugen Simion ; postf. de Mihai Cimpoi ; ed. îngrijită de Mihai Cimpoi ; design: Igor Condrea. – Chișinău : Gunivas, 2016 (F.E.-P. „Tipografia Centrală”) – . – ISBN 978-9975-3012-6-8.

Vol. 1. – 2016. – 1294 p. – Apare cu sprijinul Min. Culturii. – 500 ex. – ISBN 978-9975-3012-7-5.

821.135.1(478)-31
S84

ROMANUL MEMORIALISTIC

1. O Arcă a lui Noe în spațiul confesiunii

Basarabeanul Constantin Stere (1865-1936), cel care a fondat în 1906 împreună cu G. Ibrăileanu „Viața Românească” și a definit ideologia poporanismului, are o biografie fabuloasă pe care, în loc s-o reabiliteze direct într-o narațiunile memorialistică, a folosit-o ca punct de plecare într-un roman-fluviu dictat secretarului său, L. Leoneanu. O proză, dar, confesivă, o auto-ficțiune în care datele vieții autorului sunt acoperite de valurile provocate de o imaginație epică bogată. Cum se împacă, aici, *intimismul* cu rigorile romanului? În ce compartiment epic putem fixa *În preajma revoluției*?

Câteva date preliminare: naratorul se cheamă Vania Răutu și, după câte spun biografii prozatorului, el folosește în ampla narațiune o bună parte din istoria familiei (proprietarea moșiei din Cerepcău, județul Soroca) și, tot a așa, elementele esențiale din „bio-grafemele” sale pot fi regăsite în roman (copilăria la moșia părintească, anii de studii, participarea la mișcarea narodnică, surghiunul în Siberia, conflictele politice din țară etc.). Personajele din lumea românească, evocate în narațiune, sunt codificate, însă atât de transparent încât criticilor de întâmpinare din epocă nu le-a fost greu să le deconspire: Mircea Ionescu din Argeș este Delavrancea, Todi-Baclava – Toni Bacalbașa, Ibrăileanu trece în roman sub numele de Ciorbadgioglu, Octavian Goga este lesne de recunoscut sub numele de Petre Rășinar, Sadoveanu se cheamă Nicolae Pădureanu, Nicolae Iorga se adăpostește în roman sub numele de Cristophor Arghir, Titu Maiorescu sub acela de Ipolit Mircescu, I.L.

Caragiale = Miron Osmanli, Gh. Război-Vrânceanu nu poate fi decât Constantin Dobrogean-Gherea, Grigore Topologeanu prefigurează pe George Topîrceanu, iar Aurel Crăsnianu, se deduce ușor la lectură, ascunde pe șeful liberalilor – Ionel Brătianu etc.

Acest cod de pseudonime nu arată, trebuie să recunoaștem, o mare inspirație. Li se asociază, apoi, portretele negre, adătuine, în fapt, de negativități, încât portretele se transformă în pamflete lipsite de artă. G. Călinescu le sancționează, pe drept cuvânt, în *Istoria* sa: „Ochiul lui e superficial, vulgar etic, și sub pana lui toate personalitățile ies niște goale păpuși“. Arta epică nu lipsește, totuși, acestui ardent misionar și ideolog al lumii țărănești, dar ea trebuie căutată în alte momente ale narațiunii. În romanul familiei, de pildă (*Smaragda Theodorovna*), și în romanul care reconstituie surghiunul eroului – narator în Siberia (volumele III și IV din epopee). G. Călinescu descoperă aici, iarăși în chip just, „un extraordinar prozator al geologicului“, „o epopee grandioasă a infernalului geografic, o operă de contemplație – și de construcție“, „o mare poezie sociologică“ etc.

Mai este ceva în afară de poezia unei geologii infernale: este harul epic ca atare și știința (arta) de a fixa o tipologie și, în legătură cu ea, un număr de fapte de existență de o aspră originalitate. Scena pedepsirii spurcatului Emelca Bogomol citată de toți comentatorii sau judecata nacealnicului din Turinsc, sunt, într-adevăr, memorabile. Smaragda Theodorovna este, iarăși, un personaj memorabil, printre cele mai reușite din epica românească. Din fata vulnerabilă de 15-16 ani, căsătorită silnic cu mai vârstnicul Iorgu Răutu din Năpădeni, „varvarul“ uriaș și tradiționalist, iese o nevastă puternică și autoritară care pune ordine în familie și îmblânzește pe fiorosul moșier. Un roman, așadar, de familie, în linia ro-

manului rusesc, un roman exotic și vizionar (scenariul sibirian), un roman politic cu cheie (atunci când vorbește de lumea politică și intelectuală din Regat), în fine, un roman autobiografic, cel puțin în punctul de pornire, năpădit de fapte din afară (*le dehors*) de un pitoresc fabulos care tulbură sensibilitatea noastră europeană.

Revin: cât de autobiografic, în ce măsură romanul lui C. Stere respectă regulile acestui gen care are, dar mai ales nu are, reguli stricte? Romancierul amestecă în chip evident autobiografia cu memoriile, eseul existențial cu eseul românesc, romanul de tip tolstoian cu romanul politic și romanul de moravuri, poezia geologicului cu romanul *à clefs* sub cuvertura unei ficțiuni la persoana a treia combinată, se va vedea deîndată, cu alte mijloace narative: jurnalul personajului central (Ion – Vania – Răutu), corespondența dintre eroi, documente oficiale etc. Difil, din aceste motive, de a-i găsi un loc sigur într-o paradigmă a literaturii confesive. Este mai aproape, am impresia, de ceea ce se poate numi *roman-memorii*, ruda mai bătrână a *romanului-autobiografic*. Teoreticienii intimismului consemnează specia, dar n-au definito încă sau nu în chip convingător din punct de vedere al structurii și al modului de funcționare. Structura, în narațiuni de acest tip, nu poate fi decât o alianță oximoronică între două sau mai multe specii epice cu reguli diferite. Autorul își romantează (sau dramatizează) datele personale, mistificându-le sau adunând în jurul lor fapte din spațiul imaginarului. Scopul nu este, deseori, pur literar, ci polemic. Neputând sau nedorind să spună direct ceea ce vrea să spună, el recurge la această formă combinată de ficțiune și auto-ficțiune. Rezultatul depinde de la caz la caz. În cazul lui C. Stere, efectul este remarcabil din punct de vedere epic în primele cinci volume (*Prolog. Smaragda Theodorovna; Copilăria și adolescența lui Vania Răutu; Lutul, Hotarul și*

Nostalgii) și numai parțial în celelalte, sufocate de anecdotică și de un polemism de tip gazetăresc. G. Călinescu, pe care l-am citat de mai multe ori până acum, deplânge decizia autorului de a nu-și scrie memoriile la persoana întâi („cât mai mișcătoare ar fi fost o confesiune memorialistică, întemeiată pe narațiunea de destin!“) și observă, just, că romanului memorialistic ce a rezultat din această ficționare a elementelor de existență îi lipsește interioritatea. „Romanul s-a spulberat“, mai zice criticul când constată că biografia reală a naratorului este dilatată enorm, peste marginile verosimilului, și în narațiune pătrund masiv clișeele prozei rusești.

Problema autenticității nu se mai poate pune în astfel de situații, iar dacă se pune, apar mari semne de întrebare pentru că, acolo unde pătrunde ficțiunea, e greu de separat boabele adevărului de neghina fanteziei. Pompiliu Constantinescu nu se arată însă scandalizat de acest amestec de genuri (*Critice*, 1933) și laudă „vasta arhivă de tipuri sociale, exterior dar pitoresc portretizate, în limitele istorice ale unei epoci în care se credea că provincia moldoveană, subjugată de țarism, era înțelenită în inerție; scriitorul aliază însușirile unui stufos memorialist cu interesul narațiunii atrăgătoare, de o bogată substanță epică; în zona ficțiunii e stăpânit însă și de o remarcabilă obiectivitate a evocării“. Care va să zică, fantezia epică primează, copleșește biograficul, și fantezia poate fi bine stăpânită într-o narațiune obiectivă. Să remarcăm faptul că nu totdeauna se întâmplă acest lucru în *În preajma revoluției*, proiect, într-adevăr, tolstoian, cu o tipologie – cum am semnalat deja – inedită în literatura română; proiectul memorialistic se pierde însă în această vastă evocare fără frână epică. Rămâne, până la urmă, un personaj central (Vania Răutu) și o lume situată între două rase și două culturi. Rămân, îndeosebi, eroine-

le (Tania Lungu, Undina, Ilenuța, Natalița Chirilovna și, în primul rând Smaragda, în care critica vremii vede o Anna Karenina în mediul boierimii basarabene). Toate aceste elemente ne fac, până la urmă, să nu regretăm prea mult depășirea paradigmei autobiografice în narațiunea lui C. Stere.

2. „Vania Răutu nu sunt eu [...] am inventat cât se poate de puțin“

Retipărit în 1991-1993¹, după 55 de ani de la apariția ultimului volum (1936), romanul n-a provocat mari discuții în critica literară. Putem spune chiar că a trecut aproape neobservat. Explicația este că, atunci și acum, lumea literară este preocupată mai mult de problemele tranziției decât de literatură. Singurul fapt notabil este prefața publicată de Z. Ornea care dă datele esențiale despre sursele și receptarea critică a romanului în anii '30. Deduc de aici că unii comentatori mai noi (în speță Mihai Zamfir) consideră romanul lui C. Stere un eșec memorabil și tot ei pun în discuție viabilitatea estetică a genului ca atare („Marea ambiguitate de natură stilistică pe care se bazează *În preajma revoluției* constă tocmai în acest pariu imposibil: cum să transformi memoriile în roman“)². Pariul este, totuși, posibil din moment ce sunt atâtea romane în literatura europeană care au pornit de la autobiografii și memorii și s-au impus în cele din urmă în conștiința estetică a timpului. Întrebarea trebuie pusă, atunci, în alt chip: în ce măsură și, mai ales, cum se pot transforma memoriile într-un roman propriu-zis?!...

În preajma revoluției este un bun subiect de analiză din acest punct de vedere. Merită să-l recitim și să-l judecăm cu

1 Cartea Românească, ediție și prefață de Z. Ornea.

2 Cf. Z. Ornea, loc. cit., p. XVII.

sensibilitatea estetică de azi și să-i determinăm cu mai mare precizie structura epică interioară. Să pornim de la o mărturisire făcută de autor în 1930, înainte, așadar, de a se apuca să-și dicteze romanul: „D-ta crezi – spune lui L. Leoneanu – că eu mă limitez numai la amintiri politice? Am de gând să scriu și un roman. Pe câmpul larg al romanului meu, voi avea prilejul să-mi așez și amintirile din tinerețe care, fără îndoială, vor fi mai puțin rigide și vor avea în ele, mai accentuat, zbulciumul sufletesc omenesc”¹. Peste doi ani (10 ian. 1932) nuanțează această idee, dând mai mare importanță ficțiunii din interiorul confesiunii: „acest roman nu este o autobiografie și nici măcar biografia unui *alter-ego*; Vania Răutu nu sunt eu, iar viața lui intimă nu are nimic comun cu a mea; este adevărat că am utilizat amintirile mele, cum ar face orice scriitor; dar experiențele mele personale au fost selecționate, condensate, grupate și stilizate în jurul personajului principal numai în scop de a da o icoană a realității și fără niciun raport cu persoana mea”². Cu un an înainte (21 febr. 1931) făcea mărturisiri în același sens altui reporter din epocă: „m-am hotărât ca experiența mea s-o utilizez sub forma unui roman și să-mi dau astfel puțința să fac o operă ce poate ar fi prin sine însăși mai adevărată ca orice memorii sau biografii; ca un prolog al cărții am scris romanul părinților eroului. Deci, Vania Răutu nu sunt eu, romanul lui nu este al meu; dar l-am ales ca suport al reminiscențelor mele; îl fac să trăiască multe evenimente și episoade din viața mea”³.

1 L. Leoneanu: *O pagină sentimentală din viața Dlui C. Stere*, „Adevărul literar și artistic”, 30 noiembrie 1930. Reprodus în *Romanul românesc în interviuri*, III, partea a II-a, p. 627628. Antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic, Editura Minerva, 1988.

2 L. Leoneanu: *Romanul Dlui Stere*, „Adevărul literar și artistic”, 10 ian. 1932. Reprodus în *Romanul românesc în interviuri*, III, partea a II-a, p. 642.

3 Horia Roman: *de vorbă cu d. Stere*, „Adevărul”, 25 dec. 1931. Cf. Z. Ornea, op. cit., p. XIX.

Sunt și alte precizări făcute de C. Stere cu privire la această relație (biografie-operă). Ele ba resping orice apropiere cu biografia reală a autorului, ba acceptă ideea că romancierul a folosit în ficțiune datele existenței sale. „Eroul nu sunt eu – răspunde el unui jurnalist care-l întreabă dacă romanul este sau nu autobiografic – ci un personaj sintetic în care [...] se reflectă doi sau trei oameni întâlniți de mine; fabula, întâmplările eroului nu sunt ale mele, dar am împletit, bineînțeles, unele episoade din zilele mele cele mai triste”¹. Mai departe: „am inventat cât se poate de puțin [...] am însărcinat pe eroul meu cu rolul de a interpreta; nu e posibil a scrie altfel o carte decât cu elemente din viața trăită”. Prozatorul este de acord că viața lui are „un imens capitol de experiență” și că ar fi păcat să nu-l folosească – nu în memorialistică, așa cum în îndeamnă prietenii – ci într-o operă de ficțiune, știind că formula din urmă poate să spună mai mult. Și mai repede: „Memoriile – mărturisește el devotatului Leoneanu – cer o imperioasă condiție, aceea de a fi publicate după cel puțin douăzeci de ani de la dispariția autorului lor. Or, eu găsesc că e necesar să informez lumea românească chiar de pe acum asupra stării sociale și a moravurilor din Basarabia, din ultimele șase decenii, mai ales pentru edificarea românilor din celelalte provincii, unde fondul real al traiului românilor de peste Prut e cu desăvârșire necunoscut. Mi-am schimbat deci planul de lucru și vreau să-mi redau amintirile sub forma literară de roman”².

C. Stere mai are un argument de a nu fructifica experiența lui în memorii, ci în roman: nu-i convine genul, între altele, pentru că ar trebui să deconspire personajele pe care le-a cunoscut „cu date precise, sub forma brutală a memoriilor”; nu accep-

1 „Curentul”, 7 dec. 1931. Apud: *Romanul românesc în interviuri*, ediția cit., p. 632.

2 „Adevărul literar și artistic”, 10 ian. 1932, Antologie cit., p. 642.

tă nici lașitatea de a lăsa ca însemnările să fie publicate după moartea sa... Așa că va trece faptele în roman și, în felul acesta, ideile și experiențele vor ajunge mai repede la destinatarul lor. Recunoaște că multe fapte din roman sunt reale, trăite, dar că, în esență, *În preajma revoluției* este „mai puțin un roman al unei existențe, și e mai mult decât o biografie”¹.

Ce concluzii putem trage, la rândul nostru, din mărturisirile autorului privitoare la sursele romanului său:

1. Romanul-fluviu pleacă de la biografia autorului, de la fapte trăite de el, dar nu se identifică total cu faptele epice. Prozatorul le-a selectat, le-a combinat cu altele din afara biografiei lui, dar nu din afara realității; eroul său, Vania Răutu, nu-i el, Const. Stere, ci numai o parte din el și, în mod cert, Vania Răutu – mesagerul – este un personaj sintetic.

2. N-a vrut să-și valorifice experiența în memorii din motivele arătate mai înainte. Le-a pus într-un roman care, cum bine zice, este *mai mult decât o biografie și mai puțin romanul unei existențe*.

3. În fine, prozatorul acceptă că și-a folosit amintirile (de familie, din surghiunul siberian) dar a avut grijă să-și pună eroul să le interpreteze. N-a inventat prea mult („am inventat cât se poate de puțin, mărginindu-mi cadrul la lucruri văzute“), dar, cum s-a reținut, s-a ferit să folosească stilul direct al memoriilor.

4. În centrul narațiunii sale se află Basarabia: („eu nu sunt decât reflexul unei mentalități basarabene pe care însă o ignorează oamenii politici“); eroul său, Vania Răutu, reprezintă ca și el (autorul) un neam care se află între două lumi total opuse; au ajuns amândoi (autorul și eroul romanului) la „o concepție mesianistă asupra rosturilor [lor] în lume“. Concepția este că în „țările plugărești“ progresul istoric nu

1 Valer Donea: „Adevărul literar și artistic“, 15 dec. 1935; reprodus în *Antologia* cit., p. 669.

se poate baza decât pe pătura țărănească. O teorie ce se opune doctrinei marxiste... Pe scurt: direct sau indirect, C. Stere recunoaște că romanul dezvoltă ideile lui politice și morale, ceea ce înseamnă că, dincolo de alte aspecte, *În preajma revoluției* este și un roman à thèse menit să lămurească și să educe cititorii.

5. Mai reținem din aceste confesiuni în marginea romanului: autorul scrie (dictează) ușor, nui preocupat de frumusețea frazei, ci de exactitatea ei („totdeauna am scris cinstit gândul meu; nu mi-e rușine de niciun cuvânt pe care l-am scris sau l-am spus“ [...] nu mă interesează prea mult cum spun lucrurile acestea“).

6. Are importanță dacă romanul este autobiografic sau nu? C. Stere judecă bine lucrurile: „în decursul anilor, ce importanță mai are dacă cutare personagi u a existat ori e inventat? Tipul rămâne, reprezentând o epocă și o stare de lucruri și asta e singurul lucru important“. Așa este, aluziile se uită, prototipurile dispar și rămâne, dacă rămâne, tipologia din interiorul ficțiunii; în rezumat: biografia se pierde în ficțiune. Cu toate acestea, critica literară continuă după aproape o sută de ani de când romanul a fost tipărit să se intereseze de rădăcinile biografice ale acestei fastuoase narațiuni și să se întrebe dacă memorialistica directă n-ar fi slujit mai bine decât auto-ficțiunea acest imens „capital de experiență“ unic în literatura română.

3. „Autobiografia spirituală [...] mare epopee memorialistică [...] roman memorialistic“.

Ce ne spune azi acest roman-fluviu, roman-memorii, cu o structură așa de complexă? Am reținut reacția criticilor literari la apariția primelor volume în 1932. O primire favo-

tabilă, uneori chiar entuziastă, însoțită de regrete. Ultimul (*Uraganul*) a fost tipărit în 1936. Autorul voia să încheie ciclul românesc cu un al nouălea volum în care se decidea și destinul eroului central: asasinarea lui de către un discipol al lui Cristophor Arghir. Moartea neașteptată (1936) l-a împiedicat pe prozator să ducă la capăt întregul scenariu epic. Rămân, dar, opt volume cu mari diferențe de calitate estetică între ele. Primele cinci sunt relativ unitare și au o substanță epică mai solidă, ultimele trei cad în anecdotică mărunță, iar portretele (un număr de siluete feminine și punctul forte, altminteri, al lui C. Stere!) se transformă în pamflete neizbutite. O oarecare revenire la linia epică bună din primele cărți se observă în *Uraganul* (câteva scene din revolta țărănilor la 1907). Cum am precizat deja, romanul a fost inițial dictat stenografilor L. Leoneanu și A. Byck, și stilizat apoi de G. Ibrăileanu, G. Topîrceanu și de poetul Al. A. Philippide¹. În 1912, C. Stere publicase o proză, *În voia valurilor*, despre surghiunul său în Siberia. Reluată în 1930, evocarea va intra în albia mare a romanului. Are C. Stere o concepție originală despre roman? Citise, în orice caz, pe Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev, Gogol pe care îi și citează în roman. Pe Tolstoi l-a comentat, separat, într-un mic studiu din 1908. Remarcă aici faptul că prozatorul rus nu pune accent pe „coregrafia stilistică” și că fraza lui este adesea încălțită, greoaie. Greoaie, dar cu o mare putere de sugestie a ideilor, adaugă el cu gândul, se poate bănuși, la propria scriitură. Prozatorul este, se vede și din discursul său epic, un om învățat, cu bune lecturi din filosofi și sociologi. Nu ezită, de altfel, să facă referință la ei în interiorul narațiunii. Este, se va vedea de îndată, una dintre caracteristicile stilului sau epic: limbajul intelectualizant al naratorului, frecvența conceptelor ideologice și a unui

¹ Cf. Mihai Cimpoi și Victor Durnea: *Dicționarul general al literaturii române*, vol. VI.

discurs ideologic ca atare în discursul epic. Că discursul ideologic nu este întotdeauna oportun și că îngreunează fluența prozei este altceva. Semnalăm doar tendința prozatorului de a intelectualiza temele și limbajul acestui *Bildungsroman*.

Are modele? Modele există în toate literaturile. Un punct de reper mai îndepărtat poate fi Goethe, fondatorul – prin *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister* – al romanului de formare a personalității. Detașarea tânărului burghez de viața prozaică a clasei sale și intrarea, spre finalul aventurii existențiale, în fraternitatea masonică „La Compagne de Tour”, dominată de liberalismul luminat, l-a inspirat, poate, pe C. Stere atunci când concepe personajul central al romanului său, Vania Răutu, numit într-un rând „nobilul pocăit”... Unii comentatori (mai întâi Șerban Cioculescu, apoi Z. Ornea) citează în legătură cu modelele posibile ale lui C. Stere pe Romain Rolland, autorul unui roman-fluviu, în 13 volume, *Jean Christophe* (1904-1912), cu mare succes în epocă. Este posibil ca ideologul poporanismului românesc să-l fi citit, cum citise pe Balzac și pe ceilalți prozatori francezi din secolul al XIX-lea, însă structura romanului său este, cum am precizat deja, mai aproape de memorii și de autobiografie. Stilul său evită, apoi, lirismul și reveria muzicală. În *preajma revoluției* este, în fond, un roman în spiritul și cu formulele realismului din secolul al XIX-lea adaptate unei proze de tip memorialistic.

Nu-i fără importanță faptul că, inițial, C. Stere voia să și treacă experiența vieții sale în memorii, a renunțat în cele din urmă din motivele semnalate mai înainte, deși prietenii de la „Viața Românească”, D. I. Suchianu, de pildă, îl îndeamnă în continuare să nu abandoneze memorialistica în favoarea ficțiunii. O decizie bună, o decizie rea, cum credea G. Călinescu și, împreună cu el, cum cred mulți alți critici din epocă? Șerban Cioculescu conciliază cele două puncte de vedere zicând că Stere este „un memorialist de formulă obiectivă”

(„Adevărul”, 17 martie 1932). Mai receptiv și mai tolerant față de formula ambiguă a romanului se arată E. Lovinescu. Cele patru pagini din *Istoria literaturii române contemporane* (1937) sunt admirabile prin spiritul de obiectivitate (față de un stâlp al cercului de la „Viața Românească” – revistă în genere ostilă lui E. Lovinescu) și intuiția lor estetică. E. Lovinescu introduce pe C. Stere nu în clasa romancierilor, ci în aceea a memorialiștilor, definind, de altfel, *În preajma revoluției* „roman memorialistic” și „autobiografie spirituală” înviorată de un mare suflu epic ce înglobează „o epocă și o galerie nesfârșită de tipuri de toate categoriile sociale”, „mare epopee memorialistică”... Formule corecte. El depășește dilema dinainte (memorialistică sau roman?) punând accent pe romanul din interiorul prozei memorialistice, ceea ce este, iarăși, o intuiție bună. Rezerva criticului este doar față de tendința de romanțare sau de caricaturizare a unor situații și personaje. Rezervă îndreptățită. Cu toate acestea: „Cele opt volume ale romanului *În preajma revoluției* constituie totuși cel mai mare monument memorialistic al literaturii noastre, minat doar de voința ciudată a romanțării unui material imens, și mai interesant dacă rămânea în nuditatea lui autentică; la aceasta l-a îndemnat poate și sficiunea de a-și prezenta propria lui familie în culori nu totdeauna armonioase, în primele volume, cât și impulsivitatea de a și satisface resentimentele față de numeroși contemporani, în ultimele; în primul caz, rezerva l-a ajutat, întrucât i-a dat mai multă libertate în zugrăvirea ambianței familiale de la Năpădeni și a fixării neuitatelor portrete, al Smaragdei Theodorovna și al lui Iorgu Răutu, părinții lui; în al doilea, romanțarea i-a stricat întrucât i-a dat libertatea unor atacuri împinse la caricatură și pamflet, păgubitoare valorii lor artistice.” Tot Lovinescu remarcă în *Hotarul și Nostalgia* (cele două volume despre deportarea eroului în Siberia) „un mare poet al natu-

rii, un vizual, cu măsuri descriptive cu totul nebănuite”, „un suflu de mare poezie descriptivă”. Aici se revelează – după opinia acestui critic care nu se joacă niciodată cu vorbele – „una din cele mai mari transfigurări a unei personalități, determinată prin însăși forța subiectului ce-i impune, astfel, legile și o transformă”. Cam în același sens merge, s-a putut remarca, și judecata critică a lui G. Călinescu.

4. Tipologia unui roman tolstoian în lumea basarabeană. „Viziuni abisale”: *Conflictul mamă-fiu*

Acum, de lăsăm deoparte regretul de a primi un roman memorialistic în locul unor memorii „în nuditatea lor autentică”, să vedem scenariul acestei *autobiografii spirituale* în interiorul unui *roman-memorii*. El are un „Prolog” intitulat *Smaragda Theodorovna*, după numele personajului central din acest volum. Este un prim roman de tip auctorial din această serie, construit, cum s-a observat în repetate rânduri, după rețeta romanului rusesc. Aici este prezentată boierimea din Basarabia, tradiționalistă, în bună parte parazită și pe punctul de a fi rusificată. Câteva tipuri se rețin: „ursul de la Năpădeni” Iorgu Răutu, tăcut și aprig în relațiile cu țărani de pe moșia lui de 5.000 de fălci, Conu Petrache Bârseanu – mareșalul nobilimii basarabene, Anca Mesnicu din Corbeni – șefa de protocol la nunțile, botezurile și înmormântările aristocrației locale, invariabil îmbrăcată în „chiurasa” ei de mătase roasă de vreme, Natalia Chirilovna – femeie disponibilă, săritoare, de o moralitate ambiguă, Lemeș – lăutar evreu, rapsodul comunității locale, baronul August Milbrey von Pfälzer Gröner zu Holstorm, balt de origine, căsătorit cu Elisaveta Ramani din Țiuleni, rusofil fanatic și muieratic: trăiește în casă cu două surori și se încurcă periodic cu gu-

Cap. I

CORTINA SE RIDICĂ

Început de octombrie 186...

O zi caldă și luminoasă.

Iorgu Răutu, ieșit și el nu mai știa pentru a câtea oară în cerdac, se coborî vreo două trepte pe scară, apoi se urcă din nou și se opri o clipă cuprins de o nedeslușită tristeță și parcă răpit de peisagiul familiar ce se așternea la picioarele lui.

În fața conacului șerpuieste valea adâncă a Nistrului, care aici, în dreptul Năpădenilor, cotește brusc sub unghi drept spre apus, lungind¹, cale de o poștă, parcul curții, satul și pădurea de stejari seculari și apoi, după ce descrie un vast semicerc, se întoarce aproape spre punctul său de plecare, cuprinzând între stâncile basarabene o peninsulă din șesul Podoliei, care se strânge de istov în fața satului, lăsând abia o trecătoare îngustă de câteva sute de metri.

O altă cotitură, aproape tot așa de întinsă, mărginește și în sus, dinspre nord, platoul înalt al Năpădenilor, înaintat ca un bastion deasupra țărmlui din stânga.

Aici, pe coasta platoului, aplecată spre sud, se ridică conacul Răuteștilor, dominând împrejurimile. Pentru stăpânul Năpădenilor însă în zadar se dezvoltă o panoramă vastă și plină de farmec și de melancolie.

¹ De la francezul longer, „a merge de-a lungul”, „a mărgini”. (n.ed.)

Câmpia nemărginită a Podoliei se întinde lin spre răsărit și, vibrând sub razele tinere ale soarelui de dimineață, se pierde în zarea aurie; mărețe se înalță în fața ei coastele abrupte ale țărmlui basarabean, bătute de săgețile de lumină, care aprind în frunzișul tremurat printre blocurile negre de granit toată feeria culorilor de toamnă – de la galbenul palid al platanilor și roșul viu al tufelor de corn până la petele sumbre, ca de sânge închegat, ale stejarilor bătrâni; iar spre dreapta, departe, departe, la marginea apuseană a orizontului mai rămâne învălit în ceața albăstrie amfiteatrul imens al dealurilor estompate pe cerul vântat încă de umbrele nopții.

Iorgu Răutu, adâncit în gândurile sale, stătea nemișcat, neatins de splendorile acestei priveliști.

Foarte înalt, puțin încovoiat, ca toți uriașii, viguros încă la vrâsta de cincizeci de ani, blond, abia ofilit de primii peri albi, cu ochi albaștri senini, care, luminând o față largă, încadrată de favoriți agresivi și dominată de un nas monumental, făcea o impresie stranie, de copil blajin și nedumerit.

Oftând greu, el abia porni spre ușă și deodată tresări, când în câmpul conștiinței sale răzbătu, în sfârșit, zarva neobicinuită, care din zori de zi băntuia curtea.

Costache Țiganul, ajutor de bucătar, maiestuos în vestmintele sale albe, imaculate încă, alergând mereu agitat de la bucătărie până la cămară și la pivniță, se ciorovăia cu jupâneasa Marghioala, cu moș Ștefan, chelarul, și chiar cu „șeful” Vi-chentie, leahul.

Nici măcar apariția în cerdac a boierului nu-i putea potoli izbucnirile bățăioase.

– He! Cum am să pregătesc eu umplutura pentru gușa de curcan? He? – zberă el cât îl ținea gura. Eu știu cum îi place cuconiței! He? Mânca-v-ar veverițele să vă mănânce, păgânilor! He?

– Bre, Costache! – strigă cuconul Iorgu, oprindu-și privirea asupra turbulentului ajutor de bucătar. Ce faci vuiet pe acolo? Nu știi că duduia are nevoie de liniște? Taci din gură! – ridică el deodată vocea, încât bietul Costache, care nici că se gândea să deschidă gura, înlemni de spaimă.

Dar boierul, lăsându-l în plata Domnului, s-a întors repede intrând în casă și, chiar de la ușă, ridicându-se în vârful degetelor, s-a îndreptat spre iatacul doamnei prin salon, sufragerie și prin salonașul verde, care servea de buduar.

Cu toate eforturile de a umbla cât mai încet, trecerea lui evoca gândul fragilității tuturor lucrurilor: dușumelele scârțâiau, mobilele își pierdeau echilibrul, geamurile zăngăneau.

Din iatac însă se repezi spre el cucoana Anica Mesnicu din Corbeni, impunătoare și solemnă în îndeplinirea oficiului său:

– Ce faci, omule? – îi șopti ea șuierând. Liniștește-te, vrei să omori?

– Ce face? E bine? – se sili să-i răspundă tot în șoaptă și conu Iorgu, ceea ce însă răsună ca un ropot de tunet îndepărtat.

Cucoana Anica ridică ochii spre cer și cu ambele brațe îi

făcu un semn disperat să plece. Conu Iorgu oftă adânc și, tot în vârful degetelor, intră în sufragerie, unde se aruncă greu într-un fotoliu. Dar peste câteva clipe, sărind din nou, porni prin cerdac spre aripa conacului cunoscută sub numele de *flighel* („Flügel”¹), în care, de-a lungul unui coridor cu arcade, îndreptat cu fața spre Nistru, se înșira un rând de camere pentru musafiri.

Oprindu-se în fața celei din urmă camere, conu Iorgu bătu ușor în ușă, întrebând încet:

– Ei, părinte Vasile! Părinte Vasile!

De după ușă se auzi o voce plângătoare:

– Coane Iorgule, sloboade-mă pe un ceas, am treabă!

– Nu se poate, părinte! Nu-ți dai seama că o să te îmbeți iarăși și o să faci vreo poznă? Am venit numai să te întreb dacă vrei să mănânci ceva?

– Of, Doamne, Doamne! Ce mâncare fără măcar un păhăruț! Coane Iorgule, un păhărel, un singur păhărel!

– Am să-ți dau după botez ca să te îneci, amuș nu se poate! răspunse hotărât conul Iorgu și iarăși plecă spre cerdac, unde se opri, privind în jur și căutând cu tot dinadinsul un prilej de a da ieșire sentimentelor ce-l bântuiau.

În bucătărie, „leahul” Vichentie, la văzul acestui zbugium, observă cu compătimire:

– Îi tare năcăjit boierul.

– He! He! – i-a rânjit în răspuns țiganul Costache, forfotind

¹ Aripă (germ.) (n.ed.)

pe lângă cuptor – așa-i când un om de cincizeci de ani are o nevastă de douăzeci! He!...

Cinismul acestei sentințe dovedea că pentru domesticitatea¹ din Năpădeni n-a rămas ascunsă criza prin care trecea viața familială a stăpânilor, criză agravată încă de nașterea eroului acestei povestiri.

Iorgu Răutu de mult nu mai înțelegea de ce căsnicia lui nu-și găsește așezare. Acuma însă, tulburarea pricinuită pe neașteptate de un eveniment atât de fericit, în fond, ca nașterea unui fiu, chiar dacă e al treilea copil, era pentru el și mai puțin explicabilă.

Agitația dezordonată, motivată de starea lehuzei și de pregătirile grandioase în vederea botezului ce urma să aibă loc după amiază, îl ajutau să-și înăbușe gândurile triste, în nădejdea că lucrurile se vor așeza de la sine. Pentru aceasta, împotriva obiceiurilor județului S*** în ce privește botezul unui al treilea copil, conu Iorgu a înțeles să pună la cale un mare festival, la care au fost invitați toți vecinii și neamurile îndepărtate.

Spre uimirea lui însă, duduia Smaranda sau, cum își zicea ea, „Smaragda” s-a revoltat și a primit vestea că botezul lui Vania va fi sărbătorit cu o pompă obicinuită numai pentru primii copii cu un hohot isteric, cu leșinuri și cu țipete stridente, care au înspăimântat pe bietul conu Iorgu și l-au aruncat

¹ Calc după francezul *les domestiques*. Cu sensul de „slujitorimea”. (n. ed.)

în neagră melancolie, mai cu seamă că de atunci „Smaragda Theodorovna” (numaidecât Smaragda și numaidecât Theodorovna – cu „thita”) nu-i mai dădea voie să intre în iatacul ei, încât bietul om doar prin intermediul jupânesei Marghioala, al bătrânei dădace mama Zoița sau al cucoanei Anica Mesnicu din Corbeni, chemată imediat la căpătâiul bolnavei, putea veni în contact cu tânăra lui soție.

Și numai pentru că botezul nu mai putea fi amânat, întrucât nașul, conul Ioniță Răutu, fratele mai mare al lui Iorgu, stabilit după răpirea Basarabiei la Botoșani, a și sosit anume pentru aceasta de peste graniță, el urma să fie oficiat în atmosfera apăsătoare a neînțelegerilor conjugale.

– A venit Lemeș lăutarul! – întrerupe gândurile boierului feciorul Nicache.

Conu Iorgu tresare și, împotriva obiceiului, n-are niciun chef să stea de vorbă cu vestitul lăutar al Basarabiei de pe vremuri, care avea întotdeauna un sac cu vești despre întâmplările din toate curțile boierești, pe care veșnic le cutreiera, mai cu seamă în cele patru județe din nordul țării.

– Să-i duci în flihel și să spui jupânesei să se îngrijească de cele trebuincioase pentru ei.

La masă, conu Iorgu a stat singur, Smaragda Theodorovna fiind servită în iatacul ei, neîngăduind măcar coanei Anica să ție boierului de urât.

În sufrageria mare, puțin întunecată de mobila ei austeră, de stejar vechi, conu Iorgu îngھیtea în sec. Și, năcăjit, se duse

după masă în cabinetul său și se culcă, ca să se odihnească un ceas înainte de venirea musafirilor.

După amiază au început să se adune boierii. Cel dintâi sosi în noua sa caretă „din Viana”, cu patru cai suri înaintași, mareșalul nobilimii județene, conu Petrache Bârsianu din Boroseni, împreună cu cucoana Rosalia, nepoată de soră a lui conu Iorgu; alte două nepoate, de vară primară, surorile Caterina Chirilovna Berciu din Cerleni – sat așezat tot în marea cotitură, pe latura ei de sud, drept în fața Năpădenilor – și Natalia Chirilovna Voronin din Onițcani, cu soții lor, Calistrat Nicolaevici și Anatol Vasilevici; apoi Ivan Vasilievici Bogdan din Căzănești, domnii Ștefan Dimu din Șolonți, Costea Ursu din Măcărenți, Nicanor Miulescu din Clorneni și alți mulți.

Dintre autorități, s-au înfățișat ispravnicul județului și comandantul regimentului de husari din S*** cu mai mulți ofițeri.

Într-un ceas casa era plină de boieri cu doamnele, domnișoarele și tinerii lor cavaleri.

A apărut, în sfârșit, în salonul cel mare și Smaragda Theodorovna, care, mărunțică, slăbuță, foarte brună, cu ochi negri vii, albă și rumenă în strălucirea vrâstei de douăzeci de ani, înfățișa un contrast impresionant cu conu Iorgu, încă foarte voinic, dar trecut de mult peste pragul tinereții.

Coana Anica Mesnicu din Corbeni, nașă, impunătoare în „chirasa” ei de mătăsa de culoarea tabacului, întinsă asupra